

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (3): 1241-1262

**İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür İçerisindeki
Ayrıcalıklı Konumları**

*Transformation of Nature by Human and Distinctive Positions of the Prophets in
Culture*

Ferruh Kahraman

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Associate Professor, Dokuz Eylül University Faculty of Divinity, Department of Tafsîr
İzmir, Turkey

ferruhkahraman@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-5104-8325

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 2 July / Temmuz 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 11 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1241-1262

Cite as / Atıf: Kahraman, Ferruh. "İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür İçerisindeki Ayrıcalıklı Konumları [*Transformation of Nature by Human and Distinctive Positions of the Prophets in Culture*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/3 (Aralık 2020): 1241-1262.

<https://doi.org/10.18505/cuid.763115>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Transformation of Nature by Human and Distinctive Positions of the Prophets in Culture

Abstract: One of the areas of study of *tafsîr* is the stories in the *Qur'ân*. In the stories of the *Qur'ân*, generally creation, man, the nature of man and different societies that lived in history are mentioned. Although the main theme in the stories is belief and disbelief, social structures and cultural features are explicitly and indirectly mentioned as well. But the *mufasssîr*s approached the stories mainly from the point of view of belief and disbelief. They did not declare an opinion on cultural studies. Positive science applies the culture, science and technology that humanity has, only to the will and labour of man. However, when we look at the sacred texts, humanity has not only realized its development in the field of culture, science and technology, but also evolved by the presence of divine grace as well as the mind. In this evolution, the prophets were given a special task. This study covers the prophets and some inventions and professions attributed to them. The examination of the influence of divine grace and the Prophet's *fatânah* (outstanding reasoning power) in the development of culture, science and technology is among the importance of the study. Because when scientific determinations are examined, it is seen that the first cultural events and civil developments occurred in the geography of the Prophets. Again, it can be seen that the explanation of culture and cultural developments with a positivist perspective and an empirical paradigm has some shortcomings. For this reason, the article aims to explain how cultural developments are formed based on sacred information data. In the study, the qualitative method was selected and the document examination technique was applied. Along with cultural activities, the prophets and their works were discussed; classical and modern *tafsîr* sources, as well as historical books, *akhîlik* (a guild system) works and *futuwwatnâmas* (rules and regulations of the guild) were addressed. Man was created by Almighty Allah with different and superior equipment than other beings. He has been taught all names. Names mean having the ability to recognize-classify-name the creature, to reason, to transform the nature and to transfer the culture. The meaning of the verse "he taught him all the names" is to teach the Prophet Adam the knowledge of things and the general knowledge of civilized life. The general knowledge was developed by people and various and different objects were produced; science and technique were constantly developed. Especially the prophets made a great contribution to these scientific and technological developments. Thus, the prophets guided people in the spiritual sphere such as faith, worship and morality, as well as in the scientific and material sphere. Throughout the history, the prophets have shed light on scientific developments directly or indirectly, showing the limits of the level of science that humanity can reach through their miracles. According to Islâmic Sciences, the process of domesticating seeds and taming animals began during the reign of the Prophet Adam. He produced dresses for himself and his wife. As a prophet, a religion and belief system was formed during his time. Along with Prophet Idrîs, more beautiful dresses began to be knitted and sewn, writing with pencil. In the era of Prophet Noah, besides agriculture, art was also developed; sculptures and ships were made. During Prophet Hoad period, there was progress in agriculture as well as urbanization activities, and villages and towns began to form. During the reign of Şâleḥ, cities were founded in a serious sense. For this reason, in Prophet Şâleḥ's stories, emphasis is placed on the words *dâr* and *diyâr*; which means house or houses, and in particular the word *medîna* (city) is used. The inscription, which began to be mentioned with Prophet Idris in Islâmic Sciences, also began to be used in the *Qur'ân* along with Prophet Abraham/Ibrâhîm, and during the reign of Prophet Moses/Mûsâ, it was referred to as the book. During the reign of Prophet Joseph, money was invented and the clock and calendar were used. Again, Islâmic sources also contain the information that Prophet Joseph/Yûsuf invented paper for the first time. During the period of Prophet Shu'ayb, the knowledge of account, measurement and weighing were developed, and they began to be used extensively in trade. During the reign of Prophet David/Dâwûd, iron was very widely used, and Prophet David, made household items out of iron, as well as war tools and equipment. Again, during his period, iron also began to be used in the field of art, various objects were made, mainly sculptures. Prophet Solomon/Sulaymân, on

the other hand, expanded the processing of iron further, making it widely in all areas of life. During the reign of Prophet Jesus/İsâ and Luqmân, medicine also made progress; Prophet Jesus developed and treated methods of treatment for crippled patients. Along with Islâm, this information has been included and developed in the most detailed way in the *Qur'ân*, the personality of Prophet Muhammad (PBUH) and the *Hadîth*.

Keywords: Tafsîr, Civilization, Culture, Prophet, Human, Produce

İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür İçerisindeki Ayrıcalıklı Konuları

Öz: Tefsirin çalışma alanlarından biri de Kur'ân kıssalarıdır. Kur'ân kıssalarında genellikle yaratılıştan, insan ve mahiyetinden ve tarihte yaşamış olan çeşitli toplumlardan bahsedilir. Kıssalarda ana tema inanç ve inançsızlık olsa da açık ve zımnî olarak toplumsal yapılara ve kültürel özelliklere de temas edilir. Ancak müfessirler bu kıssaları daha çok inanç ve inançsızlık bakış açısıyla ele almışlar; kültürel gelişmeler üzerinde fazla fikir beyan etmemişlerdir. Pozitif bilimler ise müfessirlerin aksine insanoğlunun sahip olduğu kültür, ilim ve teknoloji üzerinde pek çok çalışma yapmış; ancak kültürel gelişmeleri ilâhî rahmeti göz ardı ederek açıklamışlardır. Oysa kutsal bilgilere bakıldığında insanlık kültür, ilim ve teknoloji alanındaki gelişmesini sadece aklıyla gerçekleştirmemiş, aklın yanı sıra ilâhî bir lütfun varlığı ile tekâmül etmiş ve bu tekâmülde peygamberlere ayrı bir görev verilmiştir. Bu çalışmada peygamberler ve onlara atfedilen bazı icat ve meslekler, modern bilimin sunduğu bakış açısından farklı bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Dolayısıyla kültür, ilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin ilâhî bir lütfun ve peygamber fetâneti ile açıklanıyor olması çalışmanın önemi arasındadır. Zira bilimsel tespitler incelendiğinde ilk kültürel etkinliklerin ve medenî gelişmelerin peygamberler coğrafyasında vuku bulduğu görülmektedir. Yine görülmektedir ki kültür ve kültürel gelişmelerin pozitivist bakış açısı ve empirik paradigmayla açıklanmasının birtakım eksiklikleri vardır. Makalenin amacı kültürel gelişmeleri, kutsal verilerle açıklamaktır. Çalışmada nitel yöntem seçilmiş, doküman inceleme tekniği uygulanmıştır. Kültürel etkinliklerle beraber zikredilen peygamberler ve çalışmaları ele alınmış; klasik ve modern tefsir kaynaklarının yanı sıra tarih kitaplarına, ahilik alanındaki eserlere ve fütüvvetnamelere müracaat edilmiştir. İnsan, Yüce Allah tarafından diğer varlıklardan farklı ve üstün bir donanımla yaratılmıştır. Kendisine bütün isimler öğretilmiştir. İsimler; varlığı tanıma-sınıflandırma-isimlendirme becerisine, akıl ile muhakeme etme kabiliyetine, doğayı dönüştürme ve kültürü aktarma yetisine sahip olma anlamlarına gelmektedir. "O'na tüm isimleri öğretti" âyetinin anlamı, Hz. Âdem'e eşyanın bilgisinin ve insanın medenî bir şekilde yaşamasının genel bilgisinin öğretilmesidir. Bu genel bilgiler insanlar tarafından geliştirilerek çok çeşitli ve farklı nesnelere üretilmiş; ilim ve teknik sürekli geliştirilmiştir. Bu ilmî ve teknolojik gelişmelere özellikle peygamberler büyük katkı sağlamışlardır. Böylece peygamberler iman, ibadet ve ahlak gibi manevî alanın yanı sıra ilmî ve maddî alanda da insanlara yol göstermişlerdir. Tarih boyunca peygamberler doğrudan veya dolaylı olarak bilimsel gelişmelere ışık tutmuşlar, mucizeleriyle insanlığın ulaşabileceği ilmî seviyenin sınırlarını göstermişlerdir. İslâmî ilimlere göre Hz. Âdem döneminde tohumları ehlileştirme ve hayvanları evcilleştirme işlemi başlamıştır. O, kendisi ve eşi için elbiseler üretmiştir. Hz. Âdem'in bir peygamber olması ile de O'nun döneminde bir din ve inanç sistemi oluşmuştur. Hz. İdrîs ile beraber daha güzel elbiseler örülmeye ve dikilmeye başlanmış, kalemle yazılar yazılmıştır. Hz. Nûh döneminde tarımın yanı sıra sanat da gelişmiş, heykeller ve gemiler yapılmıştır. Hz. Hûd döneminde ziraatin yanı sıra kentleşme faaliyetlerinde ilerleme olmuş köyler ve kasabalar oluşmaya başlamıştır. Hz. Sâlih döneminde ise ciddi anlamda kentler oluşmuştur. Bu sebeple Hz. Sâlih kıssalarında özellikle ev veya evler anlamına gelen dâr ve diyâr kelimelerine vurgu yapılır ve özellikle medîne kelimesi kullanılır. İslâmî ilimlerde Hz. İdrîs ile beraber zikredilmeye başlanan yazı, Hz. İbrâhim ile beraber Kur'ân'da da kullanılmaya başlanmış; Hz. Mûsâ döneminde ise kitap adıyla anılır olmuştur. Hz. Yûsuf döneminde para icat edilmiş, saat ve takvim kullanılmıştır. Yine İslâmî kaynaklarda kâğıdı ilk defa Hz. Yûsuf'un icat ettiği bilgisi de yer almaktadır. Hz. Şuayb döneminde hesap ilmi, ölçü ve tartı geliştirilmiş, bunlar ticarete yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Dâvûd döneminde demir çok yaygın bir şekilde kullanılmış, Hz. Dâvûd, demirden ev eşyalarının yanı sıra

1244 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

savaş araç ve gereçleri de yapmıştır. Yine O'nun döneminde demir sanat alanında da kullanılmaya başlanmış başta heykel olmak üzere çeşitli eşyalar yapılmıştır. Hz. Süleyman ise demiri işlemeyi daha da genişleterek hayatın her alanına şamil kılmıştır. Hz. İsa ve Hz. Lokman döneminde de tıp ilerleme kaydetmiş; Hz. İsa doğuştan kötürüm hastalar için tedavi metotları geliştirmiş ve onları tedavi etmiştir. İslâm'la birlikte bu bilgiler, Kur'an'da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şahsı ve hadîslerinde en ayrıntılı bir şekilde yer almış ve geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Medeniyet, Kültür, Peygamber, İnsan, Üretim.

Giriş

Kültür, insanın düşünme becerisi sonucu simge üretmesi, doğayı işlemesi ve dönüştürmesidir.¹ Kültür başlıca inançlar/mitolojiler, değerler, normlar (kanun/ahlak), semboller ile dil, ilim ve teknoloji gibi daha pek çok unsurdan oluşur.² Kültür unsurları içerisinde inançlar, insanın manevi yönden ilerlemesini sağlarken; ilim ve teknoloji de maddi yönden ilerlemesini sağlamıştır. İslâm'a göre kültür Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesiyle başlamıştır. İsimler kültür içerisinde yer alan dilin, sembollerin, ilim ve teknolojinin kısaca ifade edilmesidir.³ İlk insan ve ilk insanlar, kültürün başlıca unsurları kabul edilen inançlar, değerler, normlar, semboller ile dil, ilim ve teknoloji gibi özelliklere sahiptir. Farklılaşan ise sadece bunların keyfiyetidir. Bu sebeple müslümanlar ilk insan olsa da Hz. Âdem'i kendilerine örnek alabilmekte ve rol model kabul etmektedirler.

Modern ve çağdaş bilim, genel olarak evrimci bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısıyla insanlar ve toplumlar, çok ilkel bir hayattan medenî bir hayata geçiş yapmışlardır. Dünya üzerinde önce *avcı-toplayıcı toplumlar* sonra *göçebe-bahçeci* ve *tarım toplumları* görülmüştür. Tarım toplumundan sonra ise insanlık *sanayi toplumuna* ve *sanayi sonrası toplumlara* geçiş yapmıştır. Avcı-toplayıcı toplumlar, yeryüzünün ilk sakinleri olup bunlar, hayvan avlayarak, sebze, meyve toplayarak, beğendikleri haşeratları ve bal gibi doğada bulduklarını yiyerek beslenmişlerdir. Deniz, göl ve nehir kenarında yaşayan kabileler ise su ürünlerinden de istifade etmişlerdir. Avcılıkla elde edilen et en önemli besindir.⁴ İlk insanlarda ciddi anlamda toplumsal tabakalaşma görülme de cinsiyetçi iş bölümüne rastlanılmakta, kadınlar toplayıcılık, erkekler ise avcılık yapmaktadır. Bunun yanında yaşlılığa ve aile içi statüye göre bazı sosyal farklılaşmaya rastlanabilmektedir.⁵ Avcı-toplayıcı toplumlar, sabit bir yerde yaşamayıp yiyecek durumuna göre sürekli yer değiştirmektedir.

Kur'an'a ve dinî rivayetlere göre insanoğlu dünya hayatına bir peygamber ve dinle başlamıştır. Hz. Âdem ve eşi dünya hayatına cennet kültürünü yaşadıkdan sonra indirilmişlerdir. Onların dünya hayatına bu cennet kültürünü taşımaları söz konusudur.⁶ Diğer yandan ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem, çocuklarını dinî terbiye ile yetiştirmeye çalışmıştır.⁷ Hz. Âdem, Yüce Allah'tan aldığı vahiylerle dünya nimetlerinden nasıl ve ne şekilde yararlanacağını da çocuklarına bildirmiştir. Hz. Âdem'in çocuklarının kurban kesmeleri bu duruma bir örnektir. Tefsirlerde bu kurbanla ilgili olarak mesleklerine göre kardeşlerden birinin hayvan kestği diğerinin ise buğday sunduğu ifadesi geçmektedir.⁸ Ancak Hac süresi 22/34-37 âyetlerinden anlaşıldığına göre *kurban*, *sadece hayvan kesme* anlamına gelmektedir.⁹ Kesilen bu

¹ Ali Ergur vd. *Kültür Sosyolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 3.

² Ergur vd. *Kültür Sosyolojisi*, 10.

³ Begavî, Ebû Muhammed, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Abdürezzak el-Mehdî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 1/103.

⁴ Richard Lee – Richard Dally, *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 3, 4.

⁵ Süavi Aydın - Selim Erdal, *Antropoloji* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 122, 123.

⁶ bk. Ali Akpınar, *Kültür Dünyamızdaki Kur'an Motifleri* (Konya: Serhat Kitabevi, 2010).

⁷ Hayreddin Karaman vd. *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 2/256.

⁸ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009/1431, 4/527).

⁹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 2/252.

hayvanlar da en'âm kelimesi kapsamına giren deve, koyun, keçi ve sığır gibi bazı hayvanlar olmalıdır.¹⁰

Konumuz açısından asıl önemli olanı, dinî metinlerdeki Hz. Âdem'in çocuklarından birinin çiftçilikle diğerinin de hayvancılıkla uğraştığı bilgisidir. Bu dinî bilgilerle modern ve çağdaş bilimin iddia ettiği, ilk insanların ilkel olduğu ve avcı-toplayıcılıkla geçindiği bilgisi tamamen çelişmektedir. Hz. Nûh'un da tarihin başlangıcı denilebilecek bir dönemde, çok şiddetli bir tufana karşı dayanıklı bir gemi yapması, modern bilimim öne sürdüğü ilkel insan teorisiyle uyusmamaktadır. Yine modern bilim, tarihin ilk dönemlerinde ciddi anlamda bir sosyal farklılaşmayı kabul etmemekte,¹¹ ancak dinî rivayetlerde Hz. Nûh döneminde kavim içerisinde çok ciddi anlamda sosyal tabakalaşma olduğu görülmekte ve bu eşitsizlik mele' ve erâzil kavramlarıyla ifade edilmektedir.¹² Yine Nûh kavmi sanatta bir hayli ilerleyip heykeller yapmış, sonra da onlara tapmışlardır.¹³

Hz. Âdem'le başlayan kültür, zaman içinde oluşan bir birikimle sürekli bir ilerleme kat etmiştir. Bu kültürel gelişmelere de en büyük katkıyı peygamberler sağlamıştır. Bu sebeple Selçuklu ve Osmanlılar döneminde mesleklere dair yazılan fütüvvetnâme ve ahilikle ilgili eserlerde peygamberler belli mesleklerin piri olarak kabul edilmiştir. Böylece her meslek erbabı maddi icazeti ustasından alırken manevî icazeti de bir peygamberden aldığını kabul etmiştir. Mesleğine bu şuurla başlayan bir esnaf, tacir, usta ve ilim erbabı, peygamber mesleğinin temsilcisi olmanın sorumluluğunu taşıyarak işinde son derece dikkatli olmuştur.

Ulvi Ata'nın, *Peygamberlerin Düşünce ve Ahlakın Gelişimine Katkıları* adlı yüksek lisans tezi ile Şevki Aydın'ın "Muallim Peygamberler"; Osman Oral'ın "Hoca Ahmed Yesevî'ye Göre Peygamberlerden Alınacak Hikmetler" ve Mustafa Yıldırım-Sümeyye Çelik'in "Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine" adlı makaleleri bu konuda geniş malumat almak için başvurulacak kaynaklar arasındadır.¹⁴

1.Modern ve Çağdaş Bilimlere Göre Kültürel Gelişmeler

Modern ve çağdaş antropolojiye göre ilk insanlar ilkel varlıklar olup evrimleşerek günümüz insanına yakın bir tür olarak neandertal ve homo sapiens şeklini almışlardır.¹⁵ İnsanoğlu, neandertal ve homo sapiens türüne geçiş yapmadan önce günümüz insanından farklı özelliklere sahip bir türdür.¹⁶ Bu farklı türlere insan demek belli ölçüde mümkün olsa da bunlar insanlardan öte hayvanlara daha yakın özellikler taşımaktadır.¹⁷

Modern ve çağdaş bilime göre, insanoğlunun değişik türdeki atalarının varlığı 2,5 milyon yıl öncelerine dayanmaktadır. Mağara resimlerinden yola çıkan antropoloji ve kültür ta-

¹⁰ el-Maide 5/1; en-Nahl 16/5-8; el-Hac 22/34; Yâsîn, 41/71-73; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, t.s), 499; Firûzabâdî, Meccüddin, *el-Kâmûşu'l-muht* (Beyrût: Muesesetü'r-Risâle, 1407/1987), 1398.

¹¹ Aydın - Erdal, *Antropoloji*, 122, 123.

¹² Hûd 11/27.

¹³ Nûh 71/23.

¹⁴ bk. Ulvi Ata, *Peygamberlerin Düşünce ve Ahlakın Gelişimine Katkıları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Mehmet Şevki Aydın, "Muallim peygamberler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 1996), 57-64; Mustafa Yıldırım-Sümeyye Çelik, "Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2010), 67-94; Osman Oral, "Hoca Ahmed Yesevî'ye Göre Peygamberlerden Alınacak Hikmetler", *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Aralık 2016), 1-25.

¹⁵ Robert John, Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, çev. Bilgi Altınok (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995), 37.

¹⁶ Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, 37.

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Pavel Dolukhanov, *Eski Ortodğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, çev. Süavi Aydın (Ankara: İmge Yayınları, 1998); Richard Lee, vd. *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

1246 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

rihi gibi sosyal bilimler, insanoğlunun ilk kültürel etkinliklere takriben 40 bin yıl önce başladığını tespit etmişlerdir.¹⁸ Hayvanlar günümüzden en fazla 10-12 bin yıl önce evcilleştirilmiş,¹⁹ medenî ve kültürel gelişmelere son on binli yıllarda geçilmiştir. Dinî verilere göre ise insanoğlunun kültürel faaliyetleri Hz. Âdem'e dayanmaktadır. Hz. Âdem'e tüm isimler öğretilmiş, bunun yanında bazı tohumların, hayvanların ve eşyaların bilgisi de verilmiştir.²⁰

Modern ve çağdaş bilim, insanlığın illiklikle başladığını, ilk insanların az sayıda gruplardan oluşan avcı-toplayıcı olduklarını, zamanla gelişme göstererek *göçebe-bahçeci* bir topluma dönüştüklerini belirtir.²¹ *Göçebe-bahçeci toplumlar* tabiri içerisinde göçebe kelimesi hayvancılıkla uğraşanları ifade etmektedir. Göçebe toplumlar iklimsel şartların bir tezahürü olarak Afrika, Mezopotamya, Orta Asya ve Güney Amerika gibi yarı kurak ve dağlık bölgelerde koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanları evcilleştirerek geçimini sağlamaktadır.²² Bahçeci toplumlar ise toprağın verimli ve suyun daha bol olduğu coğrafyalarda ortaya çıkmışlardır. Bahçeci toplumlar ekip-biçme faaliyetleri için basit de olsa çapa, kazma ve kürek gibi bazı aletleri icat etmişlerdir. Bahçeci toplumlar tohumların ıslahı ve bakımı sonucu ihtiyaç fazlası üretim gerçekleştirmeye başlamışlardır.²³

Antropoloji, kültür tarihi ve tarih gibi bilimler göçebe-bahçeci toplumların günümüzden yaklaşık olarak on bin yıl önce ortaya çıktığını iddia ederler.²⁴ Ancak Urfa-Göbeklitepe'de yapılan kazı çalışmaları bu bilgileri daha eskiye götüreceği tahmin edilmektedir. İnsanlar ortalama beş-altı bin yıl önce de *göçebe-bahçeci toplumlardan tarım toplumlarına* geçiş yapmışlardır. Tarım toplumları, bahçeci toplumlardan farklı olarak toprağı daha ciddi ve daha sistemli olarak işlemişlerdir. Tarım toplumunda ziraatta hayvanlar kullanılmış ve topraktan çok yüksek verimler alınmaya başlamıştır.²⁵ İnsanların tarım toplumuna geçmeleriyle beraber küçük yerleşmeler, köyler, kasabalar ve kentler oluşmaya başlamış, insanlar ürettiği tüketim fazlası ürünler değiş-tokuşa ve ticaretin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁶ Tarım toplumuna geçişle beraber ziraat teknolojisi, uzmanlaşma, tarla açma²⁷ ve tüccarlar olmak üzere dört meslek grubu ortaya çıkmıştır. Tarım toplumunda en önemli icat pulluk olmuştur.²⁸ Pulluğun hayvanlarla çekilmesi sonucu da nalbantlık gibi meslekler teşekkül etmiş, toprak mülkiyeti oluşmaya başlamıştır. Mesleklerdeki uzmanlaşma ve toprak mülkiyeti de siyasal yapıları oluşturmuştur.²⁹ İnsanlar son asırlara gelindiğinde ise tarım toplumundan sanayi toplumuna sonra da günümüz, *sanayi sonrası toplumuna* geçiş yapmıştır.

2. Kur'an'a Göre Tarihin İlk Dönemlerinde Gerçekleşen Kültürel Faaliyetler

Semavî dinlere göre ilk insan Hz. Âdem olup O'na peygamberlik verilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk peygamber kimdir diye sorulduğunda *Âdem* cevabını vermiştir.³⁰ Tevrat ve

¹⁸ Filiz Yenişehirlioğlu-Selçuk Mülayim, *Kültür Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014), 25.

¹⁹ Aydın -Erdal, *Antropoloji*, 119, 128, 133.

²⁰ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 5/452; Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 38.

²¹ Vere Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, çev. Filiz Ofluoğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 2001), 54, 57; Robert John Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, çev. Bilgi Altınok (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008); 163, 164.

²² Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 59-61; Aydın - Erdal, *Antropoloji*, 135, 136.

²³ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 57; Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, 91, 164.

²⁴ Aydın - Erdal, *Antropoloji*, 119.

²⁵ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1979); 185, 186; bk. Pavel Dolukhanov, *Eski Ortodoguda Çevre ve Etnik Yapı*, çev. Süavi Aydın (Ankara: İmge Yayınları, 1998).

²⁶ Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, 164; Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 186, 192.

²⁷ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 74.

²⁸ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 91.

²⁹ Aydın - Erdal, *Antropoloji*, 137.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrût: Dâru Sadr, ts.), 5/178, 179, 265.

Kur'an'a göre insan, müstakil bir tür olarak yaratılmış çok kıymetli ve kerem sahibi bir varlıktır.³¹ Bununla beraber insanlığın bidayetinde ilkellik değil medeniyet söz konusudur. Medeniyet kelimesi, *deyn, mülk, siyaset, ceza ve itaat* manalarına gelen *dîn* mastarından türemiştir.³² Bu sebeple dîn ve medeniyet arasında yakın bir ilişki vardır. İlk insanların araç, gereç ilim ve teknik alanlarında olmasa da insanî değer ve davranış kodları anlamında medenî olduğu söylenebilir. Böyle kabul edilmediği takdirde başta Hz. Âdem olmak üzere tarihin ilk dönemlerindeki peygamberlere ve insanlara haksızlık edilmiş olur. Evrim değil de yaratılış teorisine göre insan bidayetten itibaren konuşma ve düşünme özelliğine sahip olup medenî bir varlık olarak yaratılmıştır.³³

Hz. Âdem bir peygamberdir ve Yüce Allah'a ibadet etmektedir. Bu nedenle O'nun temiz bir ibadet mahalli, elbisesi ve evi olmalıdır. Yine O, ev ve av hayvanlarını keserek ve pişirerek yemelidir. Zira İnsan olmanın ve hayvanlardan farklı olmanın ayırıcı bir özelliği olmalıdır. İlk insanlar hayvanlar gibi mağaralarda ve ağaç kovuklarında değil de mimari açıdan Kâbe mimarisi gibi basit şekillerde yapılmış evlerde yaşamalı, hayvanları boğazlayarak kesmeli, tohumları öğüterek yemelidir. Ancak zamanla insanoğlunun ev mimarisi, hayvan yetiştirilmesi, türleri geliştirmesi, bitkilerden ve tohumlardan un ekmek gibi şeyleri imal etmesi sürekli gelişmiş ve daha iyiye doğru ilerleme kat etmiştir. İnsanoğlu en baştan beri giyinmiş ama bu giyinmenin tarzı ve tekniği değişime uğramıştır. Kısaca İslâm'a göre Hz. Âdem'den itibaren doğayı dönüştürme ve kültür üretme işi sürekli değişerek ve gelişerek devam etmiştir .

2.1. Hz. Âdem Dönemi

Kaynaklarda Hz. Âdem'in dünya hayatına Mekke'de başladığı bilgisi yer alır.³⁴ Kurtubî ve İbn Kesîr Hz. Âdem ve eşi Hz. Havvâ'nın Cidde'de yaşadığını belirtirler.³⁵ İbnü'l-Cevzî de *Müzdelife* sözcüğünün kök anlamını delil göstererek orada birbirlerine yaklaştıklarını³⁶ Kâbe'nin yakınında Merve-Safa'da veya Arafat'ta buluştukları bilgisi yer alır.³⁷

Kur'an'da ilk mabedin Kâbe olduğu zikredilmektedir.³⁸ Âyetteki *ilk mabet* ifadesi akla Hz. Âdem'i getirmektedir. Hz. İbrâhîm döneminde insanlık medeniyet alanında zaten pek çok gelişme gösterdiği için *yeryüzünün ilk mabedinin* Hz. İbrâhîm tarafından inşa edildiği fikri yanlıştır. Zira Hz. İbrâhîm döneminden önce mabetler inşa edilmiştir ki Hz. İbrâhîm'in kırdığı putlar mabetlerde tutulmaktadır. Kâbe Hz. İbrâhîm döneminden önce inşa edilmelidir. Nitekim âyette Hz. İbrâhîm tarafından Kâbe'nin inşa edileceği yer için *İbrâhîm'e beytin/mabedin yerini göstermiştik* ibaresi geçer.³⁹ Bu âyette vurgu bir binanın yapılacak olduğu yere değil, var olan bir yerdedir. Eğer Kâbe ilk defa Hz. İbrâhîm tarafından yapılacak olsa idi âyette vurgu

³¹ et-Tîn 95/4, 5; Tekvin 1/26, 27.

³² Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, t.s), 4/2223.

³³ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/259; Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407/1997), 1/130; Neseff, Ebu'l-Berakât, *Medârikü't-tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kelemi't-Tayyib, 1418/1998), 1/78.

³⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyasu Enbiyâ ve Tevârîhu Hulefâ* (İstanbul: Başbakanlık K.M. Kültür Yayınları,1972), 1/17.

³⁵ Kurtubî, Ebû Abdullah el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2010), 1/218; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm* (Beyrût: Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, 1413/1993), 1/77.

³⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/59.

³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, 1/77. bk. Muqâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muqâtil b. Süleymân*, (Beyrût : Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002), 1/99; Begavî, Ferrâ, *Meâlimü't-tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1423/2002), 1/42; Suyûtî, Celalüddin, *ed-Dürü'l-Mensûr*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 1/135.

³⁸ Âl-i İmrân 3/96.

³⁹ el-Hac 22/26.

1248 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

beytin yapılacağı yeri gösterdik şeklinde olurdu. Başka bir âyette de *bir zaman İbrâhîm İsmail'le beraber evin temellerini yükseltirken*⁴⁰ ifadesi geçmektedir ki bu da var olan bir binanın temellerine işaret eder ve Kâbe'nin daha önce yapıldığı ihtimalini akla getirir. Mevcut Kâbe'ye bakıldığında temelinin daha geniş olup duvarlarından ortalama 25 cm. daha geniş ve yer seviyesinden de biraz yüksek olduğu çıplak gözle bile görülmektedir. Kâbe Hz. İbrâhîm'den sonra O'nun yapısı esas alınarak birkaç defa daha tamir edilmiştir.⁴¹

Modern ve çağdaş bilimler, ilk kentlerin bir mabet etrafında kurulduğunu tespit etmiştir.⁴² İlk yerleşim yerlerinin mabedin etrafında teşekkül ettiği konusunda çağdaş bilimle İslâm kaynakları hem fikirdir. Hz. Âdem, Kâbe'yi inşa ettikten sonra yedi defa tavaf etmiştir.⁴³ Mekke de Kâbe etrafında oluşmuş bir şehirdir.⁴⁴ Cidde şehri de ilk insanlar tarafından kurulmuş bir şehir olmalıdır. Zira şehir Arapça'da nine anlamına gelen cede/cidde olarak Hz. Havvâ'nın adıyla isimlendirilmiştir. Bazı rivâyetlerde Hz. Havvâ'nın Mekke'den sonra Cidde'ye yerleştiği ve kabrinin de orada olduğu bilgisi yer alır.⁴⁵

Kaynaklarda Hz. Âdem'in ilk defa ekin ekip biçtiği, tınaz savurduğu, un öğüttüğü ve ekme pişirdiği geçmektedir.⁴⁶ Demiri de ilk işleyen O'dur.⁴⁷ Hz. Âdem, ok ve yay kullanmış, okçuluğu çocuklarına da öğretmiştir.⁴⁸ İlk defa yazıyı icat etmiş ve kullanmıştır.⁴⁹ O'na 10 sahife verilmiştir.⁵⁰ Hz. Âdem, çiftçiliğin yanı sıra yeryüzünü imar etmeye başlamış ve ibadet için ilk defa bir bina yapmıştır.⁵¹ Bu bilgiler de O'nun ilk defa Kâbe'yi inşa etme olasılığını artırmaktadır.

Bazı kaynaklarda Hz. Âdem'in ilk defa elbise dokuduğuna dair de rivayetler vardır. Kendisi için ilk defa elbise, Hz. Havvâ için de gömlek ve başörtüsü dokumuştur.⁵² Dokuma kelimesi başka işleri de yapmayı akla getirmektedir. Zira bir insanın dokuma yapması, hayvancılıkla ilgili işler olan hayvan kesmek, hayvanların derisini işlemek, hayvanların yünlerinden de istifade etmek anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da ise Hz. Âdem'in elbise dokuduğuna dair doğrudan âyetler olmasa da bazı âyetlerden onun örtünme ve giyinme konusunda hassas olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

2.2. Hz. Âdem'in Oğulları, Ziraat ve Hayvancılık

Kur'an'da Hz. Âdem'in iki oğlunun, tarihinin ilk dönemlerinde ibadet gayesiyle kurban kestikleri ifade edilmiştir.⁵⁴ Bu olay tarihin ilk dönemlerinde ve daha hiçbir kimsenin ölme-

⁴⁰ el-Bakara 2/125-127.

⁴¹ Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/23.

⁴² Mehmet Özdoğan, "Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 20, 21.

⁴³ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 43.

⁴⁴ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 38.

⁴⁵ Ömer Faruk harman, "Havvâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/545.

⁴⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 5/452.

⁴⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 5/452.

⁴⁸ İsmail Fazıl, Ayanoğlu, *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts.), 16.

⁴⁹ bk. Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs, *Subhu'l-A'sâ fî sinaati'l-inşâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 3/7; Cehşiyârî, Muhammed, *el-Vüzerâ ve'l-küttâb* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980), 2; Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/363.

⁵⁰ bk. Askalânî, İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1409/1989), 6/375.

⁵¹ Abdullâh Aydemir, *İslâmî Kaynaklarına Göre Peygamberler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 34.

⁵² Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 61.

⁵³ el-A'râf 7/22.

⁵⁴ el-Mâide 5/27.

diği bir dönemde gerçekleşmiştir. Zira haset kardeş, kurbanı kabul edilen kardeşini öldürdüğünde onu ne yapacağını bilememiş, karganın yeri eşelemesini taklit ederek onu defnetmeye karar vermiştir.⁵⁵

Âyetin ifadesiyle her iki kardeş Allah'a yakınlaşmak için kurban kesmişlerdir.⁵⁶ Bazı kaynaklarda kardeşlerden birinin kurban olarak yetiştirdiği tahılları takdim ettiği görüşü yer alsa da⁵⁷ bu görüş çok isabetli değildir. Bu kurbanların her ikisi de büyük ihtimalle hayvan cinsidir. Bu konudaki ilk delil, âyetlerde kurbanlardan en'âm kelimesiyle bahsedilmesidir ki en'âm, deve, sığır, koyun ve keçi gibi ehli hayvanların genel adıdır.⁵⁸ İkincisi Hac sûresi'nin 34 ila 37. âyetlerinde Hz. Âdem'den günümüze semavî dinlerin hepsinde *kurban hayvanı boğazlama eylemi* olarak tarif edilmiştir. Üçüncüsü cahiliye döneminde kurban lafzı *evcil bir hayvanı kesme* anlamında kullanılmaktadır.⁵⁹ Dördüncüsü Tevrat'ta da Hz. Âdem'in oğulların sunduğu kurban, *hayvan kesme* olarak açıklanmaktadır.⁶⁰ Beşincisi Hz. Âdem dünyaya gönderilirken O'na isimlerin öğretilmesi yanında bazı tohumların, hayvanların ve eşyaların verilmesidir.⁶¹ Altıncısı ise Taberî ve İbn Kesîr gibi pek çok müfessirin Hâbil'in hayvancılık yaptığını ifade etmeleridir.⁶² Misaller Hz. Nûh'un gemisindeki hayvanlar ve Hz. Sâlih'in devesiyle daha da artırılabilir.

Kurban ilk insanlardan günümüze en'âm denilen evcil hayvanlardan kesilmiş olmalıdır. Allah ilk insandan beri dinin temel rüknü olan namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi ibadetleri kullarına emretmiştir. Bu prensipler öz itibari ile sabit kalmış, sadece ibadetlerin içeriklerinde küçük değişiklikler olmuştur.

Kurban, öz olarak Yüce Allah'a teslimiyet ve fedakârlığın sembolüdür. Kur'an'a göre kurbanlık, insanın emek harcıyarak yetiştirdiği evcil hayvanlardır. Bu sebeple Hâbil ve Kabil'in Allah'a sundukları kurbanları, onların emek verdikleri evcil bir hayvan olmalıdır. Zaten ittifakla tefsirlerde Hâbil'in hayvancılıkla uğraştığı bilgisi yer alır.⁶³ Kurbanın tarih boyunca belli hayvanlardan kesildiğinin en önemli delili *Biz her ümmete en'âm olarak adlandırılan hayvanlardan kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını ansınlar diye kurban kesmeyi farz kıldık* âyetidir.⁶⁴

Kur'an'da Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e hazır evcil hayvan verip vermediği bilgisi yer almaktadır. Ancak Yüce Allah, hem insanlar istifade etsin diye en'âm denilen evcilleştirilmeye müsait hayvanlar yaratmış hem de bunlardan nasıl istifade edileceğini Hz. Âdem'e öğretmiş olmalıdır. Hz. Âdem ve nesli tarihsel süreç içerisinde bu hayvanları evcilleştirmeye başlamışlardır. Bu evcilleşme işi bir anda olmamış tarih boyunca devam etmiştir. Evcilleştirme işi bütün hayvanlar için de geçerli olmayıp sadece en'âm olarak adlandırılan deve, sığır, davar; binek olarak kullanılan eşek, at, katır; günlük yaşamda istifade edilen kümes hayvanları ve kediköpek gibi bazı türlerdir. Zira geyik ve fil gibi hayvanlar tüm gayretlere rağmen mutlak olarak evcil kabul edilmemektedir. Ne kadar uğraşılırsa uğraşılınsın kurt ve aslan gibi hayvanlar da bir türlü ehlileştirilememektedir.

Kur'an'da canlılar için başlıca *hayevân, dâbbe, behîme ve en'âm* kelimeleri kullanılır. *Hayevân* yaşayan ve hayat sahibi anlamında bitkiler dâhil tüm canlıları kapsarken⁶⁵ *dâbbe*, insanlar da dâhil karada yaşayan tüm canlılar anlamına gelir.⁶⁶ *Behîmât* karada yaşayan dört

⁵⁵ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 2/256.

⁵⁶ el-Mâide 5/27.

⁵⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 5/452.

⁵⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, 499; Firûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-muht*, 1398.

⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, 399.

⁶⁰ KM, Tekvin 4/1-16.

⁶¹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 38.

⁶² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 4/527; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/40.

⁶³ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 4/527; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/40.

⁶⁴ el-Hac 22/34-37.

⁶⁵ el-Ankebût 29/64.

⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 164.

1250 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

ayaklı canlılardır.⁶⁷ *En'âm* evcil hayvanlar anlamına gelse de yırtıcı ve pençeli hayvanlar ile at, eşek ve katır gibi tek tırnaklı binek hayvanları bu gruba girmez.⁶⁸ Bazı kimseler ise *Bazılarını binek olarak kullanasınız bazılarını da yiyecek elde edesiniz diye en'âmı yaratan Allah'tır* (el-Mü'min 40/79) âyetinden yola çıkarak at ve eşek gibi hayvanları da en'âma dâhil ederler. Ebû Hayyân başta olmak üzere müfessirler tarafından bu görüş rağbet görmemiştir. Zira onlara göre bu âyet, hem besi hem de binek hayvanı olarak kullanılan deveyi kast etmektedir.⁶⁹ Kur'an'da behîmetü'l-en'âm bir isim tamlamasıdır.⁷⁰ Bu tamlamadaki *behîme* karada ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvanlar anlamına gelir.⁷¹ Ebû Hayyân ve Elmalılı ise en'âmın sadece eti yenen hayvanlar olduğunu söylerler.⁷²

2.3. Hz. Nûh, Geminin İcadı, Ziraat ve Heykeller

Kur'an'da kavim kelimesi ilk defa peygamber kıssalarının kronolojik olarak anlatıldığı A'râf, Hûd ve Şuarâ surelerinde Hz. Nûh'la beraber kullanılmıştır. Kavim kavramı, nüfus ve iş bölümü yönünden daha geniş toplumlar için kullanılmaktadır.⁷³ Hz. Nûh, Hz. İdrîs'ten sonra peygamber olarak gelmiştir. Hz. İdrîs, Kâbiloğulları adlı bir kabileye peygamberlik yaparken;⁷⁴ Hz. Nûh, kabileden daha geniş bir topluluğa peygamberlik yapmıştır.

Hz. Nûh'a iman edenleri tufandan koruması için bir gemi yapması emredilmiştir.⁷⁵ Hz. Nûh'tan önce Hz. İdrîs, başta terazi olmak üzere demirden bazı alet edevatlar yaparken;⁷⁶ Hz. Nûh da gemide kullanmak için demirden çiviler yapmıştır. Geminin su geçirmemesi için de tahtalar arasında zift kullanmıştır.⁷⁷ Hz. Nûh'un bir gemi inşa edebilmesinden, O'nun marangozluk ve gemi ustalığı gibi bazı meslekleri daha önceden bildiği anlaşılmaktadır.⁷⁸ Bu kıssa anlatılırken sa-ne-a kelimesi kullanılmıştır ki; Arapçada s-n-a, *bir şeyi belli bir hikmet, öğrenim, kabiliyet, zanaat ve bilgiyle yapma* anlamlarına gelmektedir.⁷⁹ Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Nûh'un gemi ustalığının yanında çiftçilik ve bağ işleriyle de uğraştığı belirtilmektedir⁸⁰ ki bu bilgiler bir ölçüde Kur'an'la örtüşmektedir. Zira Kur'an Hz. Nûh'un kavmine nasihatleri arasında özellikle yağmuru vurgulaması vardır ki yağmur ziraat için gerekli olan en önemli ilâhî bir lütuftur.⁸¹ Hz. Nûh döneminde dikili putların olması da sanatın o dönemde geliştiğini gösterir. Zira içinde bulunduğu kavim, zamanla Yüce Allah'tan uzaklaşarak yaptıkları bu heykellere tapmaya başlamışlardır.⁸²

İbn Esîr, Âlûsî ve Dineverî Hz. Nûh'un Kûfe'de yaşadığını ve insanların çoğalarak dünyanın diğer bölge ve kıtalarına buradan yayıldığını söylerler.⁸³ Bu bilgilerle bilimsel belge ve tespitler birbiriyle örtüşmektedir. Modern bilime göre de dünyada ilk insan yerleşmeleri Orta

⁶⁷ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûşu'l-muhtâ*, 1398.

⁶⁸ Elmalılı, , *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/1549.

⁶⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥit* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1403/1983), 7/ 478.

⁷⁰ el-Mâide 5/1.

⁷¹ İsfehânî, *el-Müfredât*, 138, 139.

⁷² Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥit*, 7/478; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/1549.

⁷³ İsfehânî, *Müfredât*, 416.

⁷⁴ Harman, "İdrîs", 21/480.

⁷⁵ Hûd 11/36, 37.

⁷⁶ Harman, "İdrîs", 21/480.

⁷⁷ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 94.

⁷⁸ Titus Burckhardt, *İslâm Sanatı, Dil ve Anlam*, çev. Turan Koç (İstanbul: Klasik, 2005), 4.

⁷⁹ Âlûsî, Ebussenâ Şihâbüddin, *Rûhu'l-meânî* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1997), 19/164.

⁸⁰ K.M. Yaratılış 9/18.

⁸¹ Nûh 71/11, 12.

⁸² Nûh 71/23; Hz. İbrâhîm döneminde temasile tapılması, (el-Enbiya 21/52), Samiri'nin buzağı heykeli, Hz. Süleyman döneminde temasil (es-Sebe 34/13) o dönemlerde heykelciliğin var olduğunu gösterir.

⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Mektebetü'l-Maarif, 1387/1966), 3/23; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29: 116; Dineverî, Ebu Hanife, *el-Ahbâru't-tıvel*, nşr. Abdülmünim Amir (Kahire: Mektebetü'l-Müsenâ, 1377/1960), 1.

Doğu ve Akdeniz çevresinde olmuştur.⁸⁴ Bu tarihi süreçte Hz. Nûh döneminde kavim gibi geniş çaplı toplumsal yapıların oluştuğu, ziraatın yanı sıra marangozluk gibi bazı mesleklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Toplumsal tabakalaşma ve meslekler kentlerde oluşmaya başlamıştır.⁸⁵ Bize göre ise medeniyet, Orta Doğu ve Akdeniz'in yanı sıra Yemen'de de gelişme göstermiştir. Bu düşünce, aşağıdaki bölümde kanıtlarıyla ortaya konacaktır.

3. Kur'ân'da Kentlerin Doğuşu

Kur'ân'da Hz. Nûh kıssalarında *kavim*, *mele'* ve *erâzil* gibi kavramlar daha bir ön planda iken Hz. Hûd kıssasında *ihtişamlı evler*, *tarım* ve *ziraat* kavramları öne çıkar. Hz. Salih kıssalarında ise *kavim*, *mele'*, *evler*, *tarım* ve *ziraat* gibi kavramların yanında *diyâr* ve *medine* sözcükleri kullanılır. Medine kelimesinin ilk defa Hz. Salih'le beraber kullanılması ilk kentleşmenin O'nun döneminde meydana geldiğine bir işarettir. Modern bilim ise kentlerin tarımla bağlantılı olarak ilk olarak Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Doğu Akdeniz'de ortaya çıktığını söyler.⁸⁶

3.1. Hz. Hûd, Bağlar, Bahçeler, Evler ve Saraylar

Âd kavmi yerleşme, kentleşme, ilim ve teknolojiye ilerleme kaydetmiş gösterişli bina ve yapılarıyla öne çıkmış, sanat alanında temayüz etmiş bir toplumdur.⁸⁷ Onların bu özelliği âyette *Siz her yüksek yere koca bir bina kurup, boş şeyle mi uğraşırsınız? Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edirsiniz?* şeklinde belirtilmiştir.⁸⁸ Âd kavmi, medeniyet ve imar faaliyetlerinin yanı sıra ziraat ve hayvancılık alanında da gelişmiş bir toplumdur; zira medeniyet ve imar faaliyetleri ziraat ve hayvancılıkla yakından alakalıdır. Bu durum âyette şöyle ifade edilmiştir: *Size bilip sahip olduğunuz bu nimetlerin hepsini veren, size beslediğiniz evcil hayvanlar ve evlatlar bahşeden, bahçeler ve akarsular lütfeden, O Rabbinize karşı takvalı olun!*⁸⁹ Bir başka âyette de onların ziraat ve hayvancılıkta ileri oldukları yağmur beklentileriyle açıklanmıştır. *Ey kavimim! Rabbinize karşı istiğfar yapın, sonra da tövbe edin ki size gökten çokça yağmur yağdırsın, gücünüze güç katsın; mücrimler olarak O'ndan yüz çevirmeyin.*⁹⁰ Beydâvî, Râzî ve Hâzin gibi müfessirler *yağmur* ifadesinden onların ziraat ve hayvancılıkla uğraştıkları sonucuna varmışlardır.⁹¹

Âd kavmi, ziraat, hayvancılık, sanat ve imar işlerinde ileri bir kavim olması Hz. Hûd'un da bu alanlarda ya da bu alanlardan birinde uzman olmasını gerektirir. Bazı rivayetlerde onun tacir olduğuna dair de bilgiler vardır.⁹²

⁸⁴ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 146.

⁸⁵ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990), 23.

⁸⁶ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 60, 61.

⁸⁷ Celal Kırca, "Âd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/333, 334.

⁸⁸ Şuarâ 26/128-129.

⁸⁹ eş-Şuarâ 26/132-134.

⁹⁰ Hûd 11/52.

⁹¹ Beydâvî, Nasiruddin, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 3/138; 5/249; Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), 18/363; Hâzin, Alaüddin Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl*, Thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1415/1995), 2/489.

⁹² Nişancızâde, Muhammed b. Ahmed, *Mirâtü Kâinât*, çev. Faruk Meyan (İstanbul: Berekât Yayınları, 1987), 1/143.

3.2. Hz. Sâlih, Ziraat, Diyâr, Medîne ve Karye

Hz. Sâlih, Filistin ve Ürdün bölgelerinde⁹³ Hicr şehrinde yaşamış bir peygamberdir. Hicr, Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunan, ticaretiyle ünlü bir şehirdir. Bu sebeple bazı kaynaklarda Hz. Sâlih'in ticaretle uğraştığına dair bilgiler vardır.⁹⁴ Hz. Peygamber (s.a.s) de Hicr'e uğramış ve buranın helak edildiğini onaylamıştır.⁹⁵

Semûd kavmi, Arapların öz ataları olan *arabü'l-arîbe/saf Arap* olarak adlandırılır.⁹⁶ Kur'ân'da Semûd kavminin, şehirleşme, mimarlık, sanat, süsleme ve ziraat alanında bir hayli gelişmiş bir toplum olduğu anlatılır. Onlar, devasa kayaları oyarak evler yapmışlar ve kaya evlerinden oluşan büyük şehirler kurmuşlardır. Hatta bu evlerin bir kısmı günümüze kadar varlığını korumuştur.⁹⁷ Âyetlerde *Semûd'a aynı ırktan Hz. Sâlih'i gönderdik*⁹⁸ ibaresi geçer ki bu da onun kavmiyle aynı mizaç ve kültüre sahip olduğunu gösterir. Bu sebeple Hz. Sâlih'in ticaretin yanı sıra ziraat, imar, sanat ve süsleme işlerinden de anladığı söylenebilir. Ayrıca ona mucize olarak bir deve verilmesi içinde bulunduğu toplumun hayvancılık yaptığına bir işarettir.⁹⁹

4. Yazının İcadı, Suhuf ve Kitaplar

İnsanoğlunun toprağı işleme, hayvanları evcilleştirme ve kentleri oluşturmamasından sonra meydana getirdiği en önemli gelişme yazıyı kullanmasıdır. Modern bilim adamları, yazının tamamen bir beşer ürünü olduğu görüşüne sahip iken; İslâm âlimleri yazının tevkîfî ve beşerî olduğu şeklinde başlıca iki görüşe sahip olmuşlardır. Yazının tevkîfî olduğunu savunan âlimlere göre yazı, Yüce Allah tarafından insanlara bir lütuf olarak öğretilmiştir. İnsanlar ise onu tarihsel süreç içerisinde kültürlerine ve ihtiyaçlarına göre geliştirmişlerdir.

İslâmî kaynaklarda yazının ilk defa Hz. Âdem tarafından icat edildiği,¹⁰⁰ O'na 10 sahife verildiği¹⁰¹ bilgisinin yanı sıra yazı konusunda Hz. İdrîs'in ismi de sıkça zikredilmektedir. Bununla alakalı olarak Hz. Peygamber (s.a.s) *Kalemle yazı ilk defa İdrîs tarafından yazılmıştır* buyurmuştur.¹⁰² Bu hadîsi ve bazı âyetleri kendilerine hüccet alan bazı âlimler yazının tevkîfî olduğunu söylemişlerdir.¹⁰³ Hem klasik hem de son dönem İslâmî ilimler yazının tevkîfî olduğu kabul etmiştir. Kalkaşendî ve Cehşiyârî yazının tarihte Hz. Âdem'le beraber kullanıldığını kabul ederler.¹⁰⁴ İbn Haldûn ve Cevad Ali ise yazının icadı konusunda Hz. İdrîs'e daha yakındır. İbn Haldûn da yazının Hz. İdrîs'ten sonra Yemen'de Hz. Hûd ve kavmi tarafından

⁹³ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 66.

⁹⁴ Nişancızâde, *Mirâtü Kâinât*, 1/147.

⁹⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh "Tefsîr" 190. *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.s.); Ayrıca bk. Buhârî, "Enbiyâ" 17; Müslim, Ebu'l-Huseyn, "Zühd" 40. *Sahîhu'l-Müslim* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.s.).

⁹⁶ Celal Kırca, "Semûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 46/500.

⁹⁷ Kırca, "Semûd", 36/500.

⁹⁸ el-A'râf 7/73.

⁹⁹ el-A'râf 7/73.

¹⁰⁰ bk. Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs, *Subhu'l-A'sâ fi sınaati'l-inşâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 3/7; Cehşiyârî, Muhammed, *el-Vüzerâ ve'l-küttâb* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980), 2; Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/363.

¹⁰¹ bk. Askalânî, İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1409/1989), 6/375.

¹⁰² Askalânî, İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1409/1989), 6/375; Kastalânî, Ebu'l-Abbâs, *İrşâdü's-sârî* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1410/1990), 7/286; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ* (Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1351/1932), 1/267.

¹⁰³ bk. el-Bakara 2/31; er-Rûm 30/22; Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs, *Subhu'l-A'sâ fi sınaati'l-inşâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 3/7.

¹⁰⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ fi sınaati'l-inşâ*, 3/7; Cehşiyârî, Muhammed, *el-Vüzerâ ve'l-küttâb* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980), 2.

kullanıldığını ve daha sonra Himyeriler tarafından geliştirildiğini belirtir.¹⁰⁵ Cevad Ali ise yazının Himyerilerden daha önce Yemen’de Mainliler tarafından geliştirildiğini söyler.¹⁰⁶

Yazının beşerî olduğunu savunan bazı bilim adamlarına göre kitabet, Himyer, Hire veya Nebat kökenlidir.¹⁰⁷ İbn Haldûn yazının medeniyetle alakalı olduğunu ve Kuzey Araplarının göçebe; Yemenlilerin ise medenî olduğunu ileri sürerek kitabetin doğuş yerinin Güney bölgeleri olduğunu savunur.¹⁰⁸ Zira rivayetlerde Yemenlilerin tarih boyunca kendilerine has *müsned* adı verilen bir yazıları oldukları da bilinmektedir.¹⁰⁹ Bu rivayetler Kur’ân’da desteklemektedir ki Hz. Süleymân, Sebe melikesi Belkis’a yazdığı mektuplar âyetlerle sabittir.¹¹⁰

Yazının beşerî bir etkinlik olduğunu iddia eden modern bilime göre yazı, mağara resimlerinden çivi yazısına, çivi yazısı hiyeroglif, hiyeroglif de alfabe evrilmiştir. Bilinen ilk alfabe Yemen Arapları (Müsned) ile Fenike Araplarına aittir. Fenikelilerin alfabesi veya Müsned yazısı Nebâtî Araplarına oradan da dünyanın diğer milletlerine yayılmıştır.¹¹¹

4.1. Hz. İdrîs, Yazı ve Elbisenin Geliştirilmesi

Hz. İdrîs, Hz. Âdem’den sonra çoğalan ve kabileler oluşturan insanlar içerisinde Kâbiloğullarına peygamber olarak gönderilmiştir.¹¹² Tefsirlerde Hz. İdrîs’in elbise diktiği ve terzi-lik yaptığı ifade edilmektedir.¹¹³ İnsanlar daha önce Hz. Âdem tarafından kendilerine öğretil-diği şekliyle bazı hayvanların yünlerinden elbise dokumakta ve onları giymektedir. Hz. İdrîs’le insanoğlu ilk defa dokunan bu kumaş benzeri keçeleri keserek onlardan elbiseler dik-meye başlamıştır. Hz. İdrîs’in dokunmuş kumaşları işlemenin yanı sıra derileri de işlediği ifade edilmektedir.¹¹⁴ O, deriden ayakkabı ve bazı eşyalar yapmaya başlamıştır.¹¹⁵

Hz. İdrîs, Hz. Âdem tarafından başlatılan ziraatı daha da geliştirmiştir.¹¹⁶ Ziraatın geliş-mesi bir yere yerleşme anlamına geldiği için onun döneminde kentler kurulmaya başlamış-tır.¹¹⁷ Bu sebeple kurulan bu kentlere Hz. İdrîs mabetler de yapmaya başlamıştır.¹¹⁸ İlk çağ-lara ait, küçük fakat kenti andıran höyüklerde şehirleşmenin genel olarak dine ve inanca göre şekillendiği görülmektedir.¹¹⁹ Hz. Âdem konusunda ifade edildiği gibi çağdaş bilim ile İslâmî rivayetlerin mabet etrafında şekillendiği görüşü Hz. İdrîs’in yerleşim yerlerine mabet yaptığı bilgisi ile örtüşmektedir.¹²⁰

¹⁰⁵ İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, nşr. Abdüsselam eş-Şeddâdî (Dâru’l-Beydâ: Beytü’l-Fünûn ve’l-Ulûm ve’l-Adab, 1426/2005), 2/313, 314.

¹⁰⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi’l-‘Arab kable’l-İslâm* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1413/1993), 8/194.

¹⁰⁷ Mehmet Emin Maşalı, “İbn Haldûn’un Gözüyle Mushaf İmlâsı”, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, Sakarya, 22 (2014/2), 9. (7-24)

¹⁰⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/312-314.

¹⁰⁹ Nihat M. Çetin, “Arap”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 3/276.

¹¹⁰ en-Neml 27/30.

¹¹¹ bk. Çetin, “Arap”, 3/277.

¹¹² Ömer Faruk Harman, “İdrîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/480.

¹¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/22.

¹¹⁴ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Kültür Bakan-lığı, 1998), 149.

¹¹⁵ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 122.

¹¹⁶ Harman, “İdrîs”, 21/480.

¹¹⁷ Osman Keskiöğlü, *Peygamberler Tarihi* (Konya: İslâmî Neşriyat Yayınevi, 1976), 26.

¹¹⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm’da Düşünce ve Hayat*, çev. Fatih Tathoğlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), 152.

¹¹⁹ Özdoğan, “Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler”, 20, 21.

¹²⁰ Özdoğan, “Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler”, 20, 21.

1254 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

Hız İdrîs, deriyi işlemenin yanı sıra demiri de işlemeye başlamış, demirden başta terazi olmak üzere bazı alet edevatlar yapmıştır.¹²¹ Dönemine kadar belli bir birikime ulaşan kronoloji, astronomi, kimya ve tıp ilmini tasnif etmiştir.¹²² İlimsel faaliyetlere uygun olarak yazı da Hz. İdrîs tarafından geliştirilmiştir. Bir hadîs'te ifade edildiği gibi İlk defa kalemle yazıyı Hz. İdrîs yazmıştır.¹²³

4.2. Hz. İbrâhîm ve Kâbe'nin İnşası

Hız İbrâhîm'in *bazzaz/kumaş tüccarı, bakkal, kasap, aşçı ve ekmekçi* olduğu ifade edilmektedir.¹²⁴ Yine onun keçecilik ve ayakkabıcılık yaptığı ifade edilmektedir.¹²⁵ Hz. İbrâhîm, ziraatla da uğraşmış, tarlaya ekin ekmiş ve bazı mahsuller yetiştirmiş hatta mahsulleri haşerattan korumak için de bazı önlemler almıştır.¹²⁶ Hz. İbrâhîm, matematik ve astronomi ilimlerinde de belli bilgi sahibidir.¹²⁷ Yine Hz. İbrâhîm'in hastaları tedavi ettiği ve tedavilerinde iğne kullandığına dair rivayetler mevcuttur.¹²⁸ Hz. İbrâhîm, yaşamı içerisinde pek çok ülke gezmiş ve Mekke'de iken Kâbe'yi inşa etmiştir. O'nun Kâbe'yi inşa etmesinden yapıcılık konusunda usta birisi olduğu anlaşılabilir.

4.3. Hz. Mûsâ, Suhuf, Levha, Kitap ve Sular

Ülül-azm peygamberlerden biri olan Hz. Mûsâ, İsrailoğullarına ve Kıptilere peygamber olarak gönderilmiş resulardan biridir. Çocukluğu ve gençliği sarayda geçen Hz. Mûsâ, sarayda bir prens gibi yetişmiştir.¹²⁹ Hz. Mûsâ'nın sarayda yetişmesi onun devlet işlerinden anlamasına, idareyi ve bürokrasiyi çok iyi bilmesine vesile olmuştur.

Gençlik yıllarında bir gece şehirde dolaşırken biri Kıptî diğer İsrailî iki kişinin tartıştığını görür ve Kıptînin kötü muamelesine karşı Hz. Mûsâ, bir yumrukla onu öldürür.¹³⁰ Bu olay sonucu başına bir şey gelmesinden korkan Hz. Mûsâ, Medyen tarafına gider. Orada Hz. Şuayb'in yanına yerleşir ve ona çobanlık yapar. Bu arada onun kızlarından birisiyle de evlenir.¹³¹ Belli bir süre Hz. Şuayb'e çobanlık yapan Hz. Mûsâ'ya Sina dağında iken vahiy gelir.¹³² Yüce Allah tarafından Mısır'a dönmesi ve Firavun'u tevhide davet etmesi istenen Hz. Mûsâ, Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlanır.¹³³ Mısır'da Firavun'un şerrinden korunamayan Hz. Mûsâ ve kavmi Filistin'e göç eder.¹³⁴

Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın çobanlık yaptığı bildirilir.¹³⁵ Hz. Mûsâ çoban olması hasebiyle hayvansal ürünleri işlemiştir.¹³⁶ Hz. Mûsâ koyun yapağı ve yününden giyim ve ev eşyaları üretmiş, dağlarda koyun otlatmasının bir sonucu olarak şifalı otlardan yararlanarak attarlık yapmıştır.¹³⁷ Hatta bu otları birbiriyle karıştırarak kimya alanında da çalışmalar yapmıştır.¹³⁸

¹²¹ Harman, "İdrîs", 21/480.

¹²² Arent Jan Wensinck, "İdrîs", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1968), 5/934.

¹²³ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 6/375; Kastalânî, *İrşâdü's-sârî*, 7/286; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/267.

¹²⁴ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 285.

¹²⁵ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 122, 140, 285.

¹²⁶ Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* (Kayseri: SE-DA Yayınları, 1985), 90, 91.

¹²⁷ Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, 90, 91.

¹²⁸ Nişancızâde, *Mirâtü Kâinât*, 1/161.

¹²⁹ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 251.

¹³⁰ Kasas 28/25, 26.

¹³¹ Kasas 28/27-29.

¹³² Kasas 28/29-32.

¹³³ Tâhâ 20/63.

¹³⁴ Yasanın Tekrarı 34/7; Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 255.

¹³⁵ Kasas 28/26, 28.

¹³⁶ Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, 18.

¹³⁷ Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, 41.

¹³⁸ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkibeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 200.

Yine doğal ve kırsal hayatın bir sonucu olarak bahçivanlık ve sakkâlık/suculuk da yapmıştır.¹³⁹ Medyen’de kızların koyunları için kuyudan su çekmesi, İsrâiloğulları için çölden asasıyla su çıkarması ve denizi ikiye yarması O’nun su ile ayrı bir ilişkisinin olduğuna işaret eder.

Hz. Mûsâ’nın en önemli mesleği sahaflık ve mücellitlikdir.¹⁴⁰ Kitap kelimesi, Kur’ân’da ilk defa Hz. Mûsâ ile birlikte kullanılmıştır.¹⁴¹ Bu da Hz. Mûsâ’nın sahaflık ve ciltleme işleriyle uğraştığı rivayetini güçlendirmektedir.¹⁴² Kur’ân’da Hz. Mûsâ’ya ilk olarak Tûr’da levhalar verilmiştir.¹⁴³ Hz. Mûsâ’ya verilen ilâhî emirlerin önce levha ve sahife¹⁴⁴ sonra ise kitap olarak adlandırılması çok manidardır.¹⁴⁵

Kur’ân’da Hz. Mûsâ ve ondan önceki peygamberlere indirilen kutsal metinler için suhuf¹⁴⁶ ve zübür¹⁴⁷ kelimesi kullanılırken; ilk defa Hz. Mûsâ’yla birlikte ona verilen yazılı vahiyler için kitap kelimesi kullanılmıştır.¹⁴⁸ Bu da yazı malzemesi olarak tablet/levha, suhuf ve zübürlerin Mûsâ’dan önce kullanıldığına; Hz. Mûsâ ile birlikte kitap aşamasına geçildiğine işaret eder. Zira kitap kültürü Hz. Mûsâ’nın da yaşadığı Fenike, Medyen civarındaki Byblos’da gelişmiştir.¹⁴⁹

Mısırlılar, taş gibi sert cisimlere yazı yazsalar da Nil deltası ve vadilerinde yetişen papirüsleri de yazı malzemesi olarak kullanan ilk toplumdur.¹⁵⁰ Bu sebeple Hz. Mûsâ’ya verilen vahiyler için kullanılan *levha* sözcüğü, taş gibi sert cisimlere (tabletlere) yazı yazıldığını; *suhuf* sözcüğü de papirüs gibi kâğıt cinsi nesnelere yazı yazıldığını ifade etmektedir.

Kur’ân’da ilk defa Mûsâ’yla birlikte kullanılan *kitap* kelimesi yukarıda anılan mezkûr yazı malzemelerinden daha farklı bir anlam içerir. *Kitap* kelimesi, korunaklı ve daha hacimli metinler anlamına gelmektedir.¹⁵¹ Kitap, çok sayıdaki parşömen veya papirüslerin ip veya yapıştırıcı bir maddeyle birbirine tutturulmasına denir.¹⁵² Hz. Mûsâ’nın sahaflık ve ciltçilikle uğraştığı rivayetleri göz önüne alındığında suhuftan kitap aşamasına Onunla beraber geçildiği söylenebilir.¹⁵³

Papirüs normal bir sayfadan oluşan yazı malzemesidir. Papirüsün kitap hali, iç içe geçmiş çok sayıda papirüsün birbirine tutturularak hem uzunluğunun hem de yaprak adedinin artırılmasıyla elde edilir.¹⁵⁴ Parşömen/rikk de deriden yapılmış tek sayfa yazı malzemesidir. Pek çok sayıda derilerden oluşan ve bu derilerin bir kenarından bağlanarak oluşturulan kitaplara da *kodeks* denilir.¹⁵⁵ Günümüz kitaplarına en yakın malzeme kodekslerdir. Bunun yanında kitap kelimesi korunaklı yazılar anlamına gelmektedir.¹⁵⁶

¹³⁹ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 295.

¹⁴⁰ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 295.

¹⁴¹ bk. Hidayet Aydar, “Kur’ân’da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levhi Mahfuz”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2000, 63-141.

¹⁴² Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 295.

¹⁴³ el-A’râf, 7/145, 150, 154.

¹⁴⁴ Tâhâ 20/133; en- Necm 45/54; el-A’lâ 87/16-19.

¹⁴⁵ el-İsrâ 17/2; el-Mü’minûn 23/49; el-Furkân 25/ 35; el-Kasas 28/43; es-Secde 32/23; es-Saffât 37/117.

¹⁴⁶ Tâhâ 20/133; en-Necm 53/36-37; el-A’lâ 87/18, 19.

¹⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/184; eş-Şuarâ 26/196; Fâtır 35/25.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/ 53, 87; el-En’âm 6/91, 154; Hud,11/110; el-İsrâ 17/2; el-Mü’minûn 23/49; el-Furkân, 25/35; el-Kasas, 28/43; es-Secde 32/23; el-Fussilet 41/45.

¹⁴⁹ Yenişehirlioğlu, *Kültür Tarihi*, 33.

¹⁵⁰ Nuray Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 211-213; Jeorges Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 41.

¹⁵¹ Tuğba Cevriye Özkaral, “Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci; Günümüz Eğitime Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (Konya, 2015), 378. (371-384)

¹⁵² Özkaral, “Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci”, 378.

¹⁵³ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 295.

¹⁵⁴ Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği*, 41.

¹⁵⁵ Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, 211-213.

¹⁵⁶ Özkaral, “Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci”, 378.

5. Takvim, Ölçü ve Tartının İcadı

İnsanlık tarihinde takvim ilk olarak Mısır'da kullanılmaya başlanmıştır. Mısır takvimi dünyadaki bütün takvimlere örnek olmuş, mevcut pek çok takvim Mısır takviminden geliştirilmiştir.¹⁵⁷ Herodot, takvim konusunda Mısırlıların Greklerden daha ileri olduklarını ifade eder.¹⁵⁸ Mısırlılar Nil Nehrinin taşmaları sonucu yıldız ve gezegenleri esas alarak takvim oluşturmuşlardır. Nil Nehri taşıdığı zaman bazen doğuya Arap yarımadasına bazen de batıya Libya taraflarına kadar kilometrelerce uzaklara genişlemektedir. Su taşkınları yaz gün dönümü olan haziran ayında başlayıp aylarca sürmekte; su akışı normal haline kışın dönmektedir.¹⁵⁹ Suyun yükselme miktarını ölçmek için de Mikyâsu'n-Nîl adıyla özel bir istasyon kurulmuştur.¹⁶⁰ Mısır takvimin başlangıcı M.Ö. 4241 olarak kabul edilmektedir.¹⁶¹ Yine Mısır'a yakın bir bölgede ekonomik ve ticari faaliyetlerin bir sonucu olarak hesap ilminde gelişme olmuş, çok ince ve hassas ölçü-tartılar kullanılmıştır. Bu sebeple Kur'ân'da Hz. Şuayb ve kavmiyle ilgili kıssalarda onların ölçü ve tartılarında adaletli olmaları istenmiştir.¹⁶²

5.1. Hz. Yûsuf, Saat, Takvim, İdare, Planlama ve Para

Hz. Yûsuf, Hz. Ya'kûb'un oğludur. Kardeşlerinin kendisini kıskanmasından dolayı kuyuya atılmıştır.¹⁶³ Daha sonra bir kervan tarafından bulunmuş ve Mısır'a götürülmüştür. Mısrıda saraylarda kölelik yapmış ve zindanlara düşmüştür. En sonunda ise Mısrıda devlet idaresinde görevler almıştır.

Hz. Yûsuf'un saati ilk defa icat eden kişi olduğu zikredilmektedir.¹⁶⁴ Hz. Yûsuf, zindana girdikten sonra güneşi göremediği için namaz vakitlerini bilememektedir. Bu sebeple namaz vakitlerini bilebilmek için ilâhî bir yönlendirme ile saat yapmayı öğrenmiştir. Daha sonra saat Mısır'dan tüm dünyaya yayılmıştır.¹⁶⁵ Hz. Yûsuf'un rüya tabiri ile on dört/on beş yıllık kalkınma planı yapması (7 kıtlık yılı/7 bolluk yılı) ve hazinedarlık/maliye bakanlığı gibi işlerle de uğraşması O'nun saati icadının makro ölçeği olarak düşünülebilir. Hz. Yûsuf döneminde masa ve sandalye icat edilmiştir. İnsanlar masa ve sandalyede oturmakta, yemek ve meyvelerini de masada bıçakla yemekte idirler. Hatta meyveler sıkılarak suyu dahi çıkartılmaktadır.¹⁶⁶

Hz. Yûsuf, ipek dokumacılığı,¹⁶⁷ kerpiç ve tuğla ustalığı da yapmıştır.¹⁶⁸ Hz. Yûsuf'un saati icadı, ipek dokumacılığı, kerpiç ve tuğla imalatının yanı sıra kâğıdı/papirüsü de ilk defa icat ettiği bildirilmektedir.¹⁶⁹ Hz. Yûsuf dönemine kadar insanlar deri ve kemiklere yazı yazmaktadırlar. Hz. Yûsuf ise kâğıdı icat ederek yazıları kâğıt üzerine yazmaya başlamıştır. Hatta O'nun kâğıt imalatı için geniş bir odasının olduğu da rivayet edilmektedir.¹⁷⁰ Ancak bazı hesaplamalarla bunu daha da eskiye götürenler vardır.

Modern ve çağdaş bilimin dikkatlerden kaçırdığı en önemli noktalardan bir tanesi de Hz. Yûsuf döneminde paranın kullanılmasıdır. Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkaran kavim, O'nu düşük

¹⁵⁷ Yenişehirlioğlu, *Kültür Tarihi*, 28.

¹⁵⁸ Herodot, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1973), 104, 109, 135.

¹⁵⁹ Herodot, *Tarih*, 109, 135.

¹⁶⁰ bk. Mahmut Kaya, "Mikyâsu'n-Nîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 30/52, 53.

¹⁶¹ Yusuf Ziya Özer, *Mısır Takvimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 37.

¹⁶² el-A'râf 7/85; Hûd 11/85; eş-Şuarâ 26/181-183.

¹⁶³ Yûsuf 12/15.

¹⁶⁴ Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir?* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 69; Yusuf Ekici, *Ahilik* (İstanbul: Talat Yayınları, 1991), 31.

¹⁶⁵ Mehmet Dikmen, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Cihan Yayınları, 1985), 267.

¹⁶⁶ bk. Yûsuf 12/31-52.

¹⁶⁷ Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, 18.

¹⁶⁸ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 288.

¹⁶⁹ Nişancızâde, *Mirâtü Kâinât*, 1/179.

¹⁷⁰ Nişancızâde, *Mirâtü Kâinât*, 1/179.

bir fiyata birkaç dirhem karşılığında satmışlardır.¹⁷¹ Dirhem Arapça'da ham maddesi gümüş olan para anlamına gelmektedir. Bu nedenle modern bilimin parayı Lidyalıların bulduğu kabûlü tekrar gözden geçirilmelidir. Zira Hz. Yûsuf, Lidyalılardan binlerce yıl önce yaşamıştır.

5.2. Hz. Şuayb, Ölçü-Tartı ve Ticaret

Hz. Şuayb, nesep itibariyle Hz. İbrâhîm'e dayanmaktadır. Medyen'e peygamber olarak gönderilmiştir. Ziraat, hayvancılık ve ticaret konusunda ileri bir toplum olan Medyen'lilere ölçü ve tartıda adil olmalarını istemiş, kavmini hak ve hakkaniyete davet etmiştir.¹⁷² Hitabet konusunda mahir olan Hz. Şuayb, güzel söz, hikmet ve öğütle tevhide davet etmiştir. Ona kulak asmayan kavmi şiddetli bir azapla cezalandırılmıştır. Kavminin helakinden sonra Hz. Şuayb ve inananlar Mekke'ye yerleşmişlerdir.¹⁷³ Hz. Şuayb hayvancılıkla uğraşmış, hayvanların yünlerinden keçeler ve eşyalar yapmıştır.¹⁷⁴ Hz. Şuayb ve kavmi ticaretiyle de öne çıkmıştır. Zira Hz. Şuayb'in yaşadığı yer olan Medyen'de ekonomik ve ticari faaliyetlerde gelişme olmuş, bunun sonucu olarak hesap ilminde ilerlemeler sağlanmış, çok hassas ölçü ve tartılar kullanılmıştır. Bu nedenle Kur'an'da Hz. Şuayb kıssalarında özellikle ölçü ve tartıya vurgu yapılmıştır.¹⁷⁵

6. Demirin İşlenmesi

Modern bilime göre M.Ö. 6000-3500 yılları arasındaki ekonomik ve toplumsal gelişmeler, *Tunç Çağını* hazırlamış ve Kalkolitik döneme geçilmiştir. MÖ. 3500-1200 yılları arasında ise Tunç Çağına geçilmiş, madenler işlenmiş, kentler oluşmuştur.¹⁷⁶ Kur'an'da ise madenlerin işlenmesi; madenlerden günlük kullanım eşyaları ile savaş eşyaları yapımından bahsedilirken özellikle Hz. Dâvûd ve Süleymân peygamberlerin adları zikredilir.

6.1. Hz. Dâvûd, Demirden Ev Eşyaları ve Savaş Techizatının Yapılması

Hz. Dâvud, İsrailoğullarının büyük peygamberlerinden biridir. Devletin sınırlarını Mısır'dan doğu ve kuzey Akdeniz'e kadar genişletmiştir. Kudüs'ü etrafını surlarla çevirerek ülkenin başkenti yapmıştır.¹⁷⁷ Yine kaynaklarda O'nun Kudüs'e bir mabet inşa ettirdiği bilgisi de yer alır.¹⁷⁸ Rivayetlerde Hz. Dâvûd'un demirci olduğu ve başta zırh olmak üzere demirden pek çok savaş ve ev eşyası yaptığı ifade edilmektedir.¹⁷⁹ Kur'an da bu bilgileri onaylamaktadır.¹⁸⁰ Hatta O'na savaş için daha kullanışlı zırhlar yapmasının yolu bizzat Yüce Allah tarafından öğretilmiştir.¹⁸¹ Âyetlerde Hz. Dâvûd'a demirden zırh yaparken *dokumasını ölçülü yap* buyrulmaktadır.¹⁸² Katâde, *dokumasını ölçülü yap* ibaresini birtakım hesaplama ve mühendislik bilgisi olarak açıklarken¹⁸³ İbn Abbas ise kullandığı çivi ve benzeri malzemelerin belli bir kıvamda olması şeklinde yorumlamıştır. Zira zırhlarda kalın çivi kullanıldığı takdirde çok kolay bir şekilde kırılmakta; çok ince kullanıldığı takdirde de düşmanın silahları vücuda nüfuz

¹⁷¹ Yûsuf 12/20.

¹⁷² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/559.

¹⁷³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıssasü Enbiyâ ve Tevârîhu Hulefâ*, 1/28.

¹⁷⁴ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 289.

¹⁷⁵ el-A'râf 7/85; Hûd 11/85; eş-Şuarâ 26/181-183.

¹⁷⁶ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 89-91.

¹⁷⁷ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 258, 259.

¹⁷⁸ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 259.

¹⁷⁹ Saffet Sarıkaya, *13. Ve 16. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 90; İlhan Tarus, *Ahiler* (Ankara: Çalışma Bakanlığı, 1947), 27; Çağatay, *Ahilik Nedir?*, 69.

¹⁸⁰ es-Sebe' 34/10, 11.

¹⁸¹ el-Enbiyâ 21/79, 80.

¹⁸² es-Sebe' 34/10, 11.

¹⁸³ Kurtubî, *el-Câmi li aḥkâmi'l-Kur'an*, 14/171, 172.

1258 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

edebilmektedir. Bu sebeple Yüce Allah O'na zırh dokunurken uygun malzeme ve alaşımları kullanmasını tavsiye etmiştir.¹⁸⁴

Demircilik ve zırh işlerinin yanında Hz. Dâvûd, sepet, zembil, hasır ve küfe gibi ev eşyaları da örmektedir.¹⁸⁵ İlk bakışta zırh ve sepet örmenin zırh yapmayla bağlantısı yadırgansa da her ikisi de örgüye dayanan zanaat ve sanatlardır. Değişen ise sadece malzemesidir. Bazı kaynaklarda O'nun kalaycılık yaptığı da zikredilmektedir.¹⁸⁶ Hz. Dâvûd'un aynı zamanda musikîşinas bir kişi olduğu da rivayet edilmektedir. İlk olarak O, musikiyi kendisine indirilen kutsal kitabı okumakta kullanmıştır. Onun amacı doğadaki ahenk ve ritimde Yüce Allah'ın sanat eserlerini temaşa ve tefekkür etmektir.¹⁸⁷ Bununla alakalı olarak Kitab-ı Mukades'te Hz. Dâvûd'un müzik aletlerinden lir çaldığı belirtilmektedir.¹⁸⁸

Kitab-ı Mukades'te Hz. Dâvûd'un çobanlık yaptığı da bildirilir.¹⁸⁹ Bu rivayeti destekler mahiyette Hz. Peygamber (s.a.s) de peygamberlikten sonra bile Hz. Dâvûd'un çobanlık yaptığını ifade etmiştir.¹⁹⁰ Hz. Dâvûd, aynı zamanda dönemine göre bir inşaat ustasıdır. Zira O, Kudüs'e mabet inşa ederken bizzat kendisi de binanın yapımında çalışmıştır.¹⁹¹ Zira Hz. Dâvûd el emeğini yemeyi sevmektedir.¹⁹²

6.2. Hz. Süleymân, Cinler, Hayvanlar ve Bakır Sanayisi

Hz. Süleymân, babası Hz. Dâvûd'dan sonra İsrailoğulları devletinin başına geçmiştir. Hz. Süleymân'ın M.Ö. 900'lü yıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁹³ Kur'an'da Hz. Süleymân'ın hükümrancılığının insanları aştığı, cinlere ve kuşlar gibi diğer varlıklara da hükmettiği bildirilmektedir.¹⁹⁴ Hz. Dâvûd'dan sonra O, Kudüs'te imar faaliyetlerini daha da artırmış ve ticareti geliştirmiştir.¹⁹⁵ İmar faaliyetleri arasında en önemlisi babasının yaptırdığı mabedin yerine, duvarı günümüze kadar ulaşan meşhur Süleymân Mabedini inşa ettirmiştir.¹⁹⁶

Hz. Süleymân, babası gibi kral bir peygamber olduğu halde devlet bütçesinden değil de kendi el emeğiyle geçinmiş ve kazancını zembilden kazanmıştır.¹⁹⁷ Hz. Süleymân, zembil örmenin yanında balıkçılık ve kalaycılık da yapmıştır.¹⁹⁸ Onun bakırcı olduğu ve demir işleriyle uğraştığına dair Kur'an'da da açık bilgiler vardır. Bir âyette O'nun bakır ve kalaycılıkla uğraştığı *O'nun için bakırı eritip, akıttık* ifadesiyle belirtilmiştir.¹⁹⁹ Bazı kaynaklar, Hz. Süleymân'ın Fenikeliler döneminde kendisi için inşa edilen Estyon-Geber Limanı'nda bakır ve kalaycılıkla uğraştığını belirtirler.²⁰⁰ Gerçekten de günümüzde yapılan arkeolojik kazılarda Estyon-Geber Limanı'nda bakır ve kalay dökümhanelerine rastlanmıştır.²⁰¹

¹⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi li aḥkâmi'l-Kur'an*, 14/172.

¹⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi li aḥkâmi'l-Kur'an*, 14/172; Ali Şeriatî, *Sanat*, çev. Ejder Okumuş vd. (İstanbul: Şura Yayınları, 1999), 89.

¹⁸⁶ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 138.

¹⁸⁷ Sarıncıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 259.

¹⁸⁸ Samuel 18/10.

¹⁸⁹ Samuel 18/15.

¹⁹⁰ "İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 78.

¹⁹¹ Nişancızâde, *Mirâtü Kâinât*, 1/55.

¹⁹² Buhârî, "Büyü", 15.

¹⁹³ Ahmet Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet İlişkisi* (İstanbul: Esra Fakülte Kitabevi, 1999), 117.

¹⁹⁴ en-Neml 27/16, 17; es-Sebe' 34/12.

¹⁹⁵ Sarıncıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 260.

¹⁹⁶ Sarıncıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 260.

¹⁹⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 274.

¹⁹⁸ Mevlana Celâleddin-i Rûmî, *Divân-ı Kebîr*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959), 4/48; Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 258.

¹⁹⁹ es-Sebe' 34/12.

²⁰⁰ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 4/420.

²⁰¹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 4/420.

7. Tıp Alanındaki Gelişmeler

Modern bilime göre tıp ilmi M.Ö. 4. ve 5. asırlarda Hipokrat tarafından sistemleştirilmiş-tir.²⁰² Hipokrat din büyücülüğüne dayalı tıp ilmine karşı çıkmıştır.²⁰³ Hipokrat, hastalıkları manevî sebeplerle değil de soğuk, sıcak ve güneş gibi maddi nedenlerle açıklamaya çalışmış-tır.²⁰⁴ Dinî rivayetler içerisinde ise tıp denildiğinde akla Lokman Hekim gelmektedir.²⁰⁵ Pey-gamberler arasında ise Hz. İsa, tıp alanındaki yeteneği ve mucizeleriyle meşhurdur.

7.1. Hz. İsa ve Tıp

Hz. İsa, Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmiştir. İsrailoğullarına gönderilen son peygamberlerdendir. İsrailoğullarından bir grup insan onu çarmıha gererek öldürmek iste-tese de bunda muvaffak olamamışlardır.²⁰⁶

Hz. İsa, meslek olarak ilk önce boyacılık yapmıştır. Sonra ticaretle uğraşmıştır.²⁰⁷ Aynı zamanda O'nun belli bir dönem fırıncılık yaptığı ve ayakkabıcılıkla da uğraştığı rivayet edil-mektedir.²⁰⁸ Kur'an'da ise Hz. İsa hastaları tedavi etme yönüyle öne çıkmaktadır. Örneğin O, tedavisiyle anadan doğma âmâları ve cüzamlıları iyileştirmektedir.²⁰⁹ Yine O, sağır ve dilsiz-leri de tedavi etmektedir.²¹⁰

7.2. Hz. Lokman

Kendisinin peygamber olup olmadığı tartışılan Hz. Lokman, Kur'an'da, oğluna nasihati ve hikmetli sözleriyle tanıtılmaktadır.²¹¹ Kaynaklarda O'na nispet edilen pek çok meslek varsa da O, hekimliği ile öne çıkmaktadır.²¹²

Sonuç

Modern ve çağdaş bilime göre insanlar, başkalaşım geçirerek neandertler ve homo sa-piens gibi türlere ayrılmıştır. Neandertler ve homo sapiens günümüz insanların atalarıdır. Günümüz insanları bu iki türün daha da gelişmesi sonucu oluşmuştur. İnsanlar tarihin ilk dö-nemlerinde uzun bir süre avcı-toplayıcı olarak yaşadıktan sonra bitkileri ıslaha; hayvanları evcilleştirmeye başlamışlardır. Bitkilerin ıslahı ve hayvanların ehlileştirilmesi de köy ve kent-lerin oluşmasına imkân hazırlamıştır. Kent yaşamı, meslek sahibi olma ve uzmanlaşma ile ekonomi, siyaset ve sanat alanında ilerlemelere vesile olmuştur. Kentleşme, ticaret ve sanat ilişkileri sonucunda yazı icat edilmiştir. Akabinde tunç çağına geçilmiş demir, bakır gibi ma-denler işlenmeye başlanmıştır.

Kur'an'a bakıldığında ise modern bilimin savunduğu bu sıralama görülmez. Kur'an'a göre ilk insan Hz. Âdem, insan türünün atası olarak özel bir canlı olarak yaratılmış, O'na tüm isimler öğretilmiştir. İslâm'a ve diğer ilâhî dinlere göre Hz. Âdem ve oğulları, kendi aralarında konuşarak iletişime geçmişler, dini bir öğretilere uyarak mabed inşa etmişler, dini ritüellerini

²⁰² Arif Korkmaz, *Din Sosyolojisi* (Ankara: bs., 2012), 312.

²⁰³ Adnan Adivar, *Tarih Boyunca İlim ve Din* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994), 38, 39.

²⁰⁴ Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi 1* (Ankara: AÜ Tıp Fakültesi Dergisi 1958), 50.

²⁰⁵ Mevlüt Güngör, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (Ankara, 1996), 168, 169.

²⁰⁶ En-Nisâ 4/157; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyasu Enbiyâ ve Tevârîhu Hulefâ*, 1/43, 44.

²⁰⁷ Muhammed Ataurrahman, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, çev. Kürşat Demirci (İstanbul: İnsan Yayın-ları, 1994), 34.

²⁰⁸ Torun, *Fütüvvetnâmeler*, 302.

²⁰⁹ Ömer Faruk Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Barnaba İncili* (İstanbul: 1994), 90.

²¹⁰ Âl-i İmrân 3/49; Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Barnaba İncili*, 116.

²¹¹ Güngör, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman" 168, 169.

²¹² bk. Süheyl Ünver, *Lokman Hekim* (İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, 1972).

1260 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

gerçekleştirmişler, -muhtemelen küçük çapta da olsa- tarım ve hayvancılık yapmışlar ve ekonomik - sosyal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Zira onlar Kur'ân'ın ifadesiyle Allah'a yaklaşmak için kurban kesmişlerdir. Yine âyetlerde ilk çağ peygamberlerinden Hz. Nûh kıssalarında yağmura vurgu yapılır ki yağmur, erbabınca ziraatın sembolü olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Hz. Nûh döneminde çok şiddetli bir tufana karşı sağlam ve dayanıklı bir gemi inşa edilmiştir. O'nun döneminde oyma ve süsleme sanatları o kadar gelişmiş olmalı ki yapılan heykeller daha sonra kavminin putlarına dönüşmüştür. Yine modern bilimin *ilk çağ toplulukları arasında toplumsal sınıf yoktur* iddiası da Kur'ân'la çelişmektedir. Zir Hz. Nûh döneminde insanlar arasındaki sosyal tabakalaşma için mele'/seçkinler ve erâzil/alt tabaka kelimeleri kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ve tefsirlerdeki bazı açıklamalardan peygamberlerin belli başlı mesleklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sanatın, hikmet ve zanaat boyutu vardır. Bu sebeple kendilerine hikmet verilen peygamberlerin kültür, sanat, ilim ve teknolojiden hali kalmaları düşünülemez. Tarih boyunca Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği peygamberlerin kişisel yeteneklerine ve dönemlerinin kültürüne göre birtakım, sanat, zanaat ve meslekleri olmuştur. Bu sebeple ilim ve teknoloji ilk defa Arap yarımadası, Akdeniz ve civarında gelişmiştir. Dinler, hayvanların evcilleştirilmesi, tarım, kentleşme, devletler, yazı, mimari, sanat, para, ticaret ve yemek kültürü hep peygamberler coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Hatta peygamberler insanlık üzerinde o kadar etki bırakmışlar ki her millet çocuklarına öncelikle peygamber adı koymuştur. Âdem/Adam, Nûh/Noah, İbrâhîm/Abraham, Yûsuf/Joseph, Mûsâ/Moses, Dâvûd/David, Süleymân/Solomon ve Yahya/John bunlardan bazılarıdır.

Modern bilime göre insanlar, ilim ve teknolojide sadece akıllarıyla yol almıştır. Ancak İslâm'a göre ilim ve teknolojinin ilerlemesinde akıl kadar Yüce Allah'ın lütufları ve mucizeleri de önemlidir. Mucizeler her ne kadar peygamberin elinde ilâhî bir lütuf olsa da ilim ve teknoloji sayesinde insanların yapabilecekleri şeyleri ve ulaşabilecekleri nihai noktayı göstermektedir. İlahi bir emir ve projeyle yapılan Nûh'un gemisi, insanlığa su âleminin yolunu açarken Hz. Mûsâ'nın asasıyla çıkarılan su, yer altı kaynaklarından istifade etmenin bir örneği olmuştur. Yine Hz. Mûsâ'nın denizi yararak karşı tarafa geçmesi deniz altı tünellerine işaret etmiştir. Hz. İsa'nın anadan doğma körleri iyileştirmesi, cilt hastalıklarını tedavi etmesi, kesilmiş bir inek etiyile ölüyü tekrar diriltmesi gibi mucizeler tıp ilmi için bir ilham kaynağıdır.

Hız. Nûh'un ortalama 950 yıl yaşaması, uzun ömürlü olmanın mümkün olduğuna; Hız. Dâvûd'un demiri işleyip başta zırh olmak üzere pek çok eşya yapması, demirin teknolojideki önemine; Hız. Süleymân'ın cinlerle, kuşlarla irtibat kurması, cin ve kuşlardan istifade edileceğine; Hız. Ya'kûb'un Yûsuf'un kokulu gömleğiyle gözlerinin iyileşmesi, tıp alanında alternatif tedaviler yapılabileceğine; hastalandığında Hız. Eyyûb'un ayağını yere vurarak çıkardığı sıcak su/kaplıca ve soğuk içmece suyuyla şifa bulması, tedavide bunlardan yararlanmanın önemine delalet etmelidir. Hız. Zekeriyâ'nın mabette Hız. Meryem'in yanında taze meyve ve yiyecekler görmesi, her mevsim ziraatın yapılacağına veya yiyeceklerin buzdolabı ve buzhanelerde saklanarak her mevsim tüketilebileceğine işaret eder. Nitekim bu örnekleri artırmak mümkündür. Peygamberlere verilen özellikler, insanoğlunun kültürel gelişiminde hep bir dönüm noktası olmuştur. İlim sahiplerine düşen, bu alanlara eğilip insanlığa fayda edecek bilgilere ulaşma gayreti içinde olmalarıdır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1351/1932.
- Adivar, Adnan. *Tarih Boyunca İlim ve Din*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrût: Dâru Sadr, ts.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-ı Hulefâ*. İstanbul: Başbakanlık K.M. Kültür Yayınları, 1972.
- Akpınar, Ali. *Kültür Dünyamızdaki Kur'an Motifleri*. Konya: Serhat Kitabevi, 2010.
- Âlûsî, Ebussenâ Şihâbüddin. *Rûhu'l-meânî*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1997.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1409/1989.
- Ata, Ulvi. *Peygamberlerin Düşünce ve Ahlakın Gelişimine Katkıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Ayanoğlu, İsmail Fazıl *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts.
- Aydar, Hidayet. "Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levhi Mahfuz", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2/2000, 63-141.
- Aydemir, Abdullah. *İslâmî Kaynaklarına Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Aydın, Mehmet Şevki. "Muallim peygamberler". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 1996), 57-64
- Aydın, Süavi - Erdal, Selim. *Antropoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Begavî, Ferrâ. *Meâlimü't-tenzil*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1423/2002.
- Begavî, Ebû Muhammed. *Meâlimü't-tenzil*. thk. Abdürezzak el-Mehdî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Beydâvî, Nasıruddin. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Braidwood, Robert John. *Tarih Öncesi İnsanlar*. çev. Bilgi Altınok. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.
- Braidwood, Robert John. *Tarih Öncesi İnsanlar*. çev. Bilgi Altınok, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh. "Tefsîr", *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Bumin, Kürşat. *Demokrasi Arayışında Kent*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990.
- Burckhardt, Titus. *İslâm Sanatı, Dil ve Anlam*. çev. Turan Koç, İstanbul: Klasik, 2005.
- Cehşiyârî, Muhammed. *el-Vüzerâ ve'l-küttâb*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Childe, Vere Gordon. *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*. çev. Filiz Ofloğlu, İstanbul: Varlık Yayınları, 2001.
- Çağatay, Neşet. *Ahîlik Nedir?* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Çetin, Nihat Mehmet. "Arap", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dikmen, Mehmet. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1985.
- Dineverî, Ebu Hanife. *el-Ahbârü't-tıvel*. nşr. Abdülmünim Amir, Kahire: Mektebetü'l-Müsenâ, 1377/1960.
- Dolukhanov, Pavel. *Eski Ortodokya Çevre ve Etnik Yapı*. Ankara: İmge Yayınları, 1998.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muht*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.
- Ekici, Yusuf. *Ahîlik*. İstanbul: Talat Yayınevi, 1991.
- Elmalılı, Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.
- Ergur, Ali -Gökalp, Emre-Güven, Zeynep. *Kültür Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Fîrûzabâdî, Meccdüddin. *el-Kâmûşu'l-muht*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Frangipane, Marcella. "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Güç, Ahmet. *Dinlerde Mabet ve İbadet İlişkisi*. İstanbul: Esra Fakülte Kitabevi, 1999.
- Güngör, Mevlüt. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (Ankara, 1996), 168, 169.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1979.
- Harman, Ömer Faruk. "Havvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. "İdrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Barnaba İncili*. İstanbul: Basılmamış, 1994.
- Hâzin, Alaüddin Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl*. Thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Heredot, *Tarih*. çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1973.
- İbn Haldûn, Abdurrahman. *Mukaddime*. nşr. Abdüsselam eş-Şeddâdî, Dâru'l-Beydâ: Beytü'l-Fünûn ve'l-Ulûm ve'l-Adab, 1426/2005.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrût: Mektebetü'l-Maarif, 1387/1966.

1262 | Ferruh Kahraman. İnsanın Doğayı Dönüştürmesi ve Peygamberlerin Kültür...

- İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-'Azîm*. Beyrût: Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, 1413/1993.
- İbnü'l-Cevzî. *Zâdü'l-mesîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Jean, Georges. *Yazı İnsanlığın Belleği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs. *Subhu'l-Aşâ fi sınaati'l-inşâ*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Karaman, Hayreddin – Çağrıçı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi – Gümüş, Sadreddin. *Kur'ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kastalânî, Ebu'l-Abbâs. *İrşâdü's-sârî*. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1410/1990.
- Kaya, Mahmut. "Mikyâsu'n-Nîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Keskioğlu, Osman. *Peygamberler Tarihi*. Konya: İslâmî Neşriyat Yayınevi, 1976.
- Kırca, Celal. "Âd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kırca, Celal. "Semûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Korkmaz, Arif. *Din Sosyolojisi*. Ankara: bs. 2012.
- Köksal, Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh el-Ensârî. *el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2010.
- Kuzgun, Şaban. *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*. Kayseri: SE-DA Yayınları, 1985.
- Lee, Richard-Dally, Richard. *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Maşalı, Mehmet Emin. "İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlâsı", *Usûl: İslâm Araştırmaları*. Sakarya, 22 (2014/2), 9. (7-24)
- Merçil, Erdoğan. *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Mevlana Celâleddin-i Rûmî. *Divân-ı Kebîr*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959.
- Muhammed Ataurrahman. *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*. çev. Kürşat Demirci, İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrût : Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1423/2002.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn. "Züh'd" 40. *Sahîhu'l-Müslim*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslâm'da Düşünce ve Hayat*, çev. Fatih Tatlıoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât, *Medârikü't-tenzil*. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1418/1998.
- Nişancızâde, Muhammed b. Ahmed. *Mirâtü Kâinât*. çev. Faruk Meyan, İstanbul: Berekât Yayınları, 1987.
- Oral, Osman. "Hoca Ahmed Yesevî'ye Göre Peygamberlerden Alınacak Hikmetler". *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Aralık 2016), 1-25
- Özdoğan, Mehmet. "Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Özer, Yusuf Ziya. *Mısır Takvimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Özkaral, Tuğba Cevriye. "Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci; Günümüz Eğitimine Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 34 (Konya, 2015), (371-384).
- Ragıb el-İşfehânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrût Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Sarıkaya, Saffet. *13. Ve 16. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- Suyûtî, Celalüddin. *ed-Dürri'l-Mensûr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Şeriatî, Ali. *Sanat*. çev. Ejder Okumuş. İstanbul: Şura Yayınları, 1999.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir. *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009/1431.
- Tarus, İlhan. *Ahiler*. Ankara: Çalışma Bakanlığı, 1947.
- Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.
- Uzluk, Feridun Nafiz. *Genel Tıp Tarihi 1*. Ankara: AÜ Tıp Fakültesi Dergisi 1958.
- Ünal, Sadettin. "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ünver, Süheyl. *Lokman Hekim*. İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, 1972.
- Wensinck, Arent Jan. "İdrîs", *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1968.
- Yenişehirlioğlu, Filiz - Mülayim, Selçuk. *Kültür Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Mustafa- Çelik, Sümeyye. "Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2010), 67-94
- Yıldız, Nuray. *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım, *el-Keşşâf*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1407/1997.